

ІНВЕКТИВА ЯК ПРОЯВ ЕМОТИВНОСТІ ДИСКУРСУ

У статті висвітлено сучасний стан досліджень у галузі встановлення кореляції між лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами на позначення жанру інвективи. Представлено огляд деяких експериментальних досліджень з інвективізації мовлення, особлива увага приділяється науковому внеску В.І. Жельвіса у вирішенні цієї проблеми. Наведено фрагмент англомовного дискурсу, що містить інвективні прояви емотивності тексту.

Ключові слова: інвектива, емотивність, мовленнєвий жанр.

В статье освещено современное состояние исследований в области установления корреляции между лингвистическими и экстралингвистическими факторами для обозначения жанра инвективы. Представлен обзор некоторых экспериментальных исследований по инвективизации речи, особое внимание уделяется научному вкладу В.И. Жельвиса в решении этой проблемы. Приведен фрагмент англоязычного дискурса, содержащий инвективные проявления эмотивности текста.

Ключевые слова: инвектива, эмотивность, речевой жанр.

The article highlights the current state of research in establishing the correlation between linguistic and extralinguistic factors to describe the genre of invective. It presents a review of some experimental studies in speech invectivization with the special emphasis on V. I. Zhelvis scientific contribution in solving this problem. In addition, the fictional discourse fragment is provided to illustrate invective manifestations in emotive text.

Key words: invective, emotivity, speech genre.

На сьогодні в лінгвістиці жваво досліджується явище мовної особистості і фактори, що впливають на вибір мовних та позамовних засобів спілкування у конфліктах. Не можна залишити поза увагою сферу емоцій особистості. Ця проблема потрапляла у фокус уваги багатьох дослідників. Великий внесок у лінгвістику емоцій та негативних проявів особистості зробили В. І. Шаховський [1], В. Г. Гак [2], О. М. Леонтьев [3], В. І. Жельвіс [4] та інші.

Питання емотивності дискурсу досліджувалося з різних точок зору, проте досі не існує повного і однозначного опису цього явища. **Актуальність** роботи зумовлена необхідністю вирішення питань у сфері емотивних проявів мовця, пов'язаних з інвективізацією мовлення.

Метою роботи є дослідження інвективи у співвідношенні з емотивним компонентом особистості.

Очевидно, що певна емотивність існує вже на рівні слова. Однак так само очевидно, що тільки на рівні парадигматики вся емотивність не може бути виражена, і тому цікавим є емотивна синтагматика, при чому з позицій психо- та етнолінгвістики, а також прагматики тексту [4: 5]. Цікавим вбачається вивчення зв'язку вербалізації емоцій та емоційної

розрядки індивіда. Це викликає необхідність до вивчення прагматичного аспекту емотивного вираження збудження і сприйняття емоцій.

Комунікативна сфера характеризується системою норм комунікативної поведінки, типовими ролями комунікантів, набором типових мовних та інших знакових засобів [5: 61]. На сьогодні вченими визначений цілий ряд факторів, що впливають на ступінь ефективності мовленнєвого спілкування. До їх числа належать індивідуальні особливості особистості комунікантів і характер їхніх взаємовідносин, специфіка сфери спілкування, характер ситуації, цілі і задачі мовців у спілкуванні, особливий відбір і організація мовних засобів різних рівнів, стилістичні параметри тексту та інше. Безсумнівно важливість в цьому питанні має такий екстралінгвістичний критерій, як жанрові особливості тексту [6: 106-107]. Цю проблему необхідно розглядати з двох сторін: по-перше, з позиції сучасної теорії мовленнєвих жанрів, по-друге, – з точки зору аналізу засобів вираження прагматики того чи іншого жанру.

Мовленнєвий жанр, за визначенням М. М.Бахтіна, – це «відносно стійкі тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлень» [7: 164]. Кожен мовленнєвий жанр втілює мовленнєву подію, виділене на підґрунті певної **мовленнєвої ситуації**. Остання включає учасників спілкування, характер відносин між ними і обставини, за яких відбувається спілкування. **Мовленнєва подія** трактується як сума мовленнєвої (у своїй основі – денотативної) ситуації і її вербального втілення [6: 107].

Відносно типологічної характеристики жанрів мовлення слід зазначити, що на даному етапі панівним в класифікації мовленнєвих жанрів виступає іллокутивний критерій – особливості авторської цілеспрямованості в певній мовленнєвій ситуації [там само]. У мовленнєвих жанрах втілюються комунікативні наміри мовців, оскільки саме під час продукування мовленнєвого жанру, адресант враховує модель реципієнта і будує комунікацію відповідними мовними та позамовними засобами, усвідомлюючи зміст попередніх актів мовлення та вираховуючи можливі наслідки впливу мовленнєвого змісту жанру на співрозмовника [8: 8-9].

На думку В. І. Жельвіса [4], інвектива становить один з основних типів мовленнєвих жанрів, який має власну комунікативну мету та жанрові ознаки. Інвектива базується на антипатії. Інвектант використовує лайливу лексику, його мовлення супроводжується використанням вульгаризмів, просторіччя, жаргонів, сленгу, аргю, перифразів. Адресант також може вживати експресивні слова і звороти в межах літературного мовлення, що не мають образливого значення, тоді образа відчуватиметься через інтонацію і тональність спілкування.

В. І. Жельвіс стверджує, що існує певний інвективний континуум, з одного кінця якого знаходяться слова загальновідомі, але що засуджуються в більшості субкультур певної національної культури, а з іншого кінця – слова, відносно прийнятні в певних мовленнєвих ситуаціях. Проте порушити те чи інше соціальне, етичне табу можна і кодифікованим способом [4: 10]. Інвектива, як правило, носить культурно-обумовлений характер. Тому співвідношення кодифікований – некодифікований завжди національно специфічне. Те, що в одній культурі визначається як «слабо кодифіковане», в іншій культурі є некодифікованим.

Таким чином, інвективу можна трактувати з двох точок зору. У вузькому значенні її можна визначити як спосіб існування вербальної агресії, що сприймається в певній семі-

отичній (під)групі як різкий або табуйований. В дещо іншому ракурсі інвективною можна назвати вербальне порушення етичного табу, що здійснене некодифікованими засобами.

В. І. Жельвіс вважає доцільним розділити всі вербальні порушення табу на три групи. До першої групи можна віднести порушення слабких табу, які саме в силу своєї слабкості рідко можуть стати сюжетом різкої інвективи. Відповідні порушення можуть здійснюватися кодифікованими засобами. Звісно, при всій їхній слабкості, таке слововживання розглядаються як порушення пристойності [4: 28-29].

Другу групу утворюють різкі грубі інвективи, що порушують сильні табу. Інвектант вдається до цих засобів перш за все, коли у нього з'являється необхідність в ґрунтовній розрядці емоційного напруження. Ця група найчисленніша за обсягом в більшості семіотичних підгруп.

До третьої підгрупи відносяться нечисленні словосполучення, що порушують настільки сильні табу, що сам факт їхнього порушення – явище екстраординарне, майже неподступне. Яскравою ознакою відповідних інвектив є одностайна думка членів семіотичної підгрупи, що той, хто вживає подібні слова сам заслуговує зневаги, оскільки, вимовляючи їх, принижує сам себе.

Особливості інвективного тісно пов'язані з проблемами емоційної розрядки, і так званім катарсисом. Якщо йдеться про будь-який конфлікт, про виникнення опозиції в обличчі іншої особистості або фізичної перешкоди, то полегшення (катарсис) настане тільки з появою інформації про «відплату», покарання «образника». При цьому не має значення, реальний це опонент або вигаданий, реальна або уявна зазнана шкода. І навпаки, перешкоди на шляху до такого полегшення підсилюють напруження і агресивні тенденції [4: 31]. В результаті порушення соціальних табу за допомогою непристойної лексики, інвектант і реципієнт знаходять себе в атмосфері пригнобленої гармонії оточуючого світу, створеної саме за рахунок усвідомлення того, що в цей момент вони присутні при серйозному порушенні норм, яких самі зазвичай дотримуються [4: 32].

Цікавим є питання про зв'язок і залежність вибору інвективи від величини стресу, що викликає інвективу. Чим більший стрес і потреба в полегшенні, тим, як правило, міцніші і численніші інвективи. В. І. Жельвіс стверджує, що при надмірному посиленні стресу залежність може стати обернено пропорційною, напруга або депресія стає настільки сильними, що «навіть виляється нема сили». В такому випадку інвективізація зникає і змінюється на повне мовчання. Після того, як напруга спадає, людина може «з полегшенням вилятися» [4: 37].

Це спостереження змушує прийти до дещо парадоксального висновку: проти очікування, звернення до інвективної лексики може свідчити не стільки про крайню емоційну напругу, скільки лише про деяке роздратування і малу або середню напругу. Отже, інвективізація мовлення демонструє, що ситуація ще не вийшла з під контроль, що інвектант ще в змозі її переносити.

Функції інвективи у мовленні можуть відрізнитися. При дуже слабкому стресі людина вдається до інвективи *соціального типу* [4: 38]. Тут йдеться про використання інвективи в експлетивному значенні, для посилення емоціогенності висловлення, заповнення пауз.

При посиленні напруги цей тип поступається місцем *стресовій інвективі* [там само]. Саме тут інвектива є ефективним засобом «випускання пару», що дозволяє зняти напру-

гу, знизити його до мінімуму. Одночасно на цьому етапі інвектива досягає максимуму образливості для оточуючих і самого інвектанта і негативна роль тут максимальна.

Особливо важливо, що позитивна катарсична роль інвективи і її деструктивний ефект знаходяться в прямо пропорційній залежності, оскільки чим грубіша і образливіша інвектива, тим краще вона служить цілям зняття напруги. У випадку послаблення кризи події розвиваються, як правило, в зворотному напрямку, тобто спочатку повертається стресова, а потім і соціальна інвективізація.

Слід також наголосити, що позитивні емоції реалізуються більш конкретно, звідки і значно різноманітніші в мові емоційні меліоративи. Негативні емоції змушують сприймати опонента більш стереотипно, бо володар цих емоцій в більшій мірі, ніж володар позитивних, зосереджений на власних переживаннях [4: 39–40].

Людські емоції можуть виражатися різними засобами, не тільки вербально. Більш того, виходячи з того, що емоції проявляються у формі безпосереднього переживання, можна навіть стверджувати, що мова – не завжди найкращий засіб виявлення емоційного світу людини [4: 43]. Експресивне мовлення часто супроводжується активною жестикуляцією. У стані афекту людина може не контролювати свої вчинки.

Емоції гніву, відрази і презирства можна об'єднати в одну «тріаду ворожості» і навіть побачити в цій тріаді додаткові елементи страждання і остраху [9]. На думку В. І. Карасіка можна і слід шукати інші способи виходу негативної енергії, але вербалізація агресивних емоцій неминуче збережеться в людському суспільстві, хоча, можливо, набуде нових форм [10: 13].

Людину часто можна образити, навіть не обзиваючи її. Однак, навряд чи можна обізвати її, не ображаючи – звісно, якщо проводити різницю між обзиванням і доброзичливим вокативом [11: 109].

Конфліктні ситуації постійно виникають у людей у повсякденному житті. Спілкуючись ми можемо сказати небажану річ, підвищити голос на співрозмовника. Продемонструємо на прикладі:

"You s-set the timer ahead." . . .

"George, what are you talking about?"

"I d-didn't get my whole five mih-minutes. You set it ahead. I was wuh-watching the clock."

"The clock and the timer may keep slightly different times, George, but I never touched the dial on the damned thing. Scout's honor."

"Yuh-yuh-you did!"

"I assure you I did not, George. It's your stutter. Do you have any idea what causes it? You don't stutter in class."

*"**I duh-duh-don't s-s-st-stutter!**"*

"Lower your voice."

*"**You w-want to g-get me! You duh-don't w-want me on your g-g-goddam team!**"*

"Lower your voice, I said. Let's discuss this rationally."

*"**F-fuh-fuck th-that!**" [12: 112].*

Намір здійснити вплив на адресата й почуття ошуканості обумовлює вибір мовцем інвективи, що реалізує його мету – безпідставно звинувачити – *You s-set the timer ahead*. Адресант говорить затинаючись, що йому невластиво, а це, в свою чергу, свідчить про знервованість мовця (*s-set, mih-minutes, wuh-watching, yuh-yuh-you, duh-duh-don't, s-s-st-*

stutter, w-want, g-get, f-fuh-fuck, th-that). Емоційна напруга адресата в ході діалогу зростає, що спричиняє частотне вживання **вигуківих конструкцій** (*Yuh-yuh-you did! I duh-duh-don't s-s-stutter! You w-want to g-get me! You duh-don't w-want me on your g-g-goddam team! F-fuh-fuck th-that!*). Адресант починає розуміти, що він не може впоратися зі своєю люттю, не може чітко окреслити свої позиції, тому завершує розмову **інвективною** – *F-fuh-fuck th-that!* як засобом психологічного катарсису. Даний фрагмент підтверджує, що у стресовій ситуації тиск на адресата стає настільки сильним, що складно підібрати влучні слова, «зла не вистачає».

Отже, інвектива як мовленнєвий жанр характеризується певним набором лінгвістичних та екстралінгвістичних проявів. Частотність вживання інвективи у конфліктних ситуаціях спілкування сигналізує про ступінь емоційного напруження мовця. Мовлення інвектанта часто супроводжується активною жестикуляцією, що також свідчить про бажання адресанта зняти з себе психологічну напругу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 190 с.
2. Гак В. Г. Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста / В. Г. Гак // Вестник МГУ. Серия 9 : филология, 1997. – № 3. – С. 87-95.
3. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / Алексей Николаевич Леонтьев. М. : Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
4. Жельвис В. И. Поле брани. Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира / Владимир Ильич Жельвис. – М. : Ладомир, 1997. – 330 с. – (Русская поэтапная литература)
5. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации : Краткий курс / Вячеслав Борисович Кашкин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 256 с.
6. Курьянович А. В. Инвективные речевые жанры в пространстве современной межличностной коммуникации / А. В. Курьянович // Вестник ТГПУ, 2005. – №3 (47) – С. 106-112.
7. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин. Собр. соч. – М., 1996. – Т.5. – С. 159-206.
8. Бацевич Ф. С. Прагматичні аномалії: спроба типології / Ф. С. Бацевич // Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1999. – С. 15-26.
9. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэрролл Эллис Изард. – СПб : Изд-во «Питер», 1999. – 464 с.
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
11. Жельвис В. И. «Грубость»: проблемы классификации лексики / В. И. Жельвис // Вопросы психолингвистики. Научный журнал теоретических и прикладных исследований «Парадигма». – 2008. – №7 – С. 109-113.
12. King S. The Shining / Stephen King. – N.Y. : A Signet Book and NAL, 1978. – 447 p.